

ПОНЯТТЯ «МАЙНО» ДИТИНИ

ЯК ПРЕДМЕТ УПРАВЛІННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Л. А. Романовська

здобувач відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

У запропонованій статті розглядається термін «майно» як предмет управління у співвідношенні з терміном «майно» як об'єктом цивільних правовідносин. Обґрунтовуються поняття «майно» як предмет управління та пропозиція щодо введення обліку майна дитини та покладання цього повноваження на служби у справах дітей.

Ключові слова: майно, предмет, об'єкт, управління, дитина, облік, служби в справах дітей.

В предлагаемой статье рассматривается термин «имущество» как предмет управления в соотношении с термином «имущество» как объектом гражданских правоотношений. Обосновываются понятие «имущество» как предмет управления и предложение о введении учета имущества ребенка и возложение этого полномочия на службы по делам детей.

Ключевые слова: имущество, предмет, объект, управления, ребенок, учет, службы по делам детей.

The article examined the term «property» as a matter of management in relation to the term «property» as the object of civil relations. Copyright grounded understanding of the concept of «property» as a matter

of management and proposal for the introduction of property records and child placing this authority in services for children.

Keywords: *property, object, object management, child records, Juvenile Services.*

Науково обґрунтоване поняття «майно дитини» відсутнє, незважаючи на те, що воно досить часто зустрічається в текстах нормативно-правових актів. Відповідно до статті 177 Сімейного кодексу України (далі — СК України) майно дитини є предметом управління. Дослідження інституту управління майном дитини пов'язано із з'ясуванням терміна «майно дитини». Вихідними поняттями для дефініції «майно дитини» є терміни «майно» та «дитина». Як уявляється, вони потребують самостійного окремого розгляду. Отже, термін «майно» є предметом цього наукового дослідження.

Дослідження проблем прав дитини на майно має місце в наукових працях І. В. Жилінкової [1], М. Дякович [2], З. В. Ромовської [3], С. Я. Фурси [4] та інших. Судова статистика не відображає категорію цивільних справ з питань захисту прав дитини на майно в окремій категорії їх розгляду [5]. Тому висновок можна зробити тільки на підставі інформації, яку містить Єдиний державний реєстр судових рішень. За його даними судами загальної юрисдикції розглянуто цивільних справ щодо майна дитини: у 2008 р. — 363; у 2009 р. — 431; у 2010 р. — 526; у 2011 р. — 606 [6]. Ці статистичні дані свідчать про актуальність цього наукового дослідження.

Метою статті є визначення та розкриття терміна «майно» дитини як предмета управління, аналіз проблем його застосування у чинному законодавстві України, розроблення висновків та обґрунтування наукових пропозицій.

За приписами статті 190 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) майном як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

У цивілістичній літературі термін «майно» за положеннями ст. 190 ЦК України розглядається в широкому розумінні, за яким визначається як окрема річ (сукупність речей), так і вся сукупність майнових прав та обов'язків суб'єкта цивільних правовідносин. Та у вузькому розумінні, за яким цей термін означає лише річ (сукупність речей) [7, с. 263; та ін.].

За приписами статті 191 ЦК України окремим видом майна вважається підприємство як єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До його складу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено законом або договором. Згідно із частиною 3 статті 191 ЦК України єдиний майновий комплекс віднесено до нерухомих речей.

Термін «майно» у розумінні ст. ст. 190 та 191 ЦК України є об'єкт цивільних правовідносин. З приводу нього виникають та здійснюються цивільні права та обов'язки. Зміст цього поняття становлять речі, сукупність речей, майнові права та обов'язки, а також підприємство як єдиний майновий комплекс.

Питання тлумачення терміна «майно» є актуальним і в міжнародному праві. За дослідженнями А. А. Яковлева, Протокол 1 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (далі — Конвенція) [8] є першим міжнародно-правовим актом, яким право володіння майном конвенційно закріплене як одне

з прав людини. Разом з тим відмічено автором, що як Загальна декларація прав людини [9], так і ст. 1 Протоколу 1 Конвенції не визначили кола об'єктів власності. Натомість Європейський суд з прав людини з самого початку практики зіткнувся з цим питанням і змушений час від часу повертатися до нього. Незважаючи на досить широке тлумачення поняття «майно», Суд визнає, що це не може бути будь-яке майно [10, с. 111]. Концепція майна в міжнародному праві на підставі аналізу практики Європейського суду в контексті ст. 1 Протоколу 1 Конвенції обґрунтована Акіфі Берат Ариф. За цією концепцією до «майна» належать, крім рухомих і нерухомих речей, також: 1) акції компанії /скарги «Бреймлід і Мальстром проти Швеції»; 2) позови про відшкодування збитків за внутрішнім законодавством; 3) рішення арбітражного органу у зв'язку зі спором Справа «Грецькі нафтопереробні заводи «Стерн» проти Греції»; 3) законні розрахунки на те, що існує певне становище — Справа «Компанії «Пайн Веллі девелопментс Лтд» проти Ірландії»; 4) господарські інтереси, пов'язані з управлінням бізнесом, а також управління клієнтурою (ділова репутація, нематеріальні активи тощо) / Справа «Іатрідіс проти Греції» та інші; 5) право на пенсію (якщо протягом певного періоду робилися внески) / Справа «Мюллер проти Австрії» [11, с. 215].

Визначальними його критеріями є економічна цінність, тобто його грошова оцінка, виходячи з об'єктивних чинників, а також ознака реальності майна — майно має бути наявним, оскільки Конвенція не захищає майбутні права [12, с. 685].

Термін «майно» за рішеннями Європейського суду є нічим іншим, як об'єктом правовідносин. З приводу нього виникають та здійснюються права й обов'язки їх учасників. Як учасник може виступати й дитина — громадянин України. Про-

те в порівнянні з цивільним законодавством України зміст цього поняття доволі широкий, бо, окрім речей, термін охоплює позови про відшкодування збитків, рішення арбітражного органу та інше.

Право дитини на майно за цивільним законодавством України виникає на підставі різних юридичних фактів.

Насамперед згідно зі статтею 174 СК України це майно, придбане батьками або одним з них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо). Таке майно є власністю дитини. За змістом ст. 174 СК України майном дитини є річ або сукупність речей.

Право дитини на майно може виникати шляхом учинення правочинів. У відповідності до положення ст. ст. 31 та 32 ЦК України дитина може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Як уявляється, за такими правочинами дитина може придбати майно за кошти батьків, усиновлювачів, опікуна чи піклувальника, які надані для такої цілі, а також на власні кошти, за їх наявності. Таким майном може бути річ чи сукупність речей, які необхідні дитині для її розвитку чи навчання. Постає питання: чи є вони власністю дитини? Правова норма, яка б передбачала вирішення цього питання, відсутня. Отже, є доцільним внесення доповнень до ст. 174 СК України після слів «...одним із них...» такого змісту: «..., а також дитиною за кошти батьків, усиновлювачів, опікуна чи піклувальника, надані на відповідні цілі, чи за кошти дитини за їх наявності ...».

Відповідно до статей 31 та 32 ЦК України правочини, які виходять за межі дрібного побутового, за дитину до чотирнадцяти років учиняють їх батьки, усиновлювачі або опікун за наявності дозволу органу опіки та піклування. Дитина ві-

ком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років учиняє такий правочин самостійно за наявності згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника й дозволу органу опіки та піклування. Найчастіше такими правочинами є дарування за умови, що дитина є стороною обдарованою, купівлі-продажу та міни. За такими правочинами дитина набуває право на майно, яке в більшості випадків є нерухомими речами.

Найпоширенішим способом виникнення права дитини на майно є спадкоємство. Умови переходу майна у власність дитини за цією юридичною підставою визначаються нормами спадкового права. Ними зокрема передбачається, що дитина може успадкувати майно за законом або заповітом, а також у відповідності до ст. 1241 ЦК України позиватися до спадкоємства на обов'язкову частку майна спадкодавця. За приписами статті 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Виняток становлять права та обов'язки, які не входять до складу спадщини. Це: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, установлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника за зобов'язанням, якщо воно є нерозривно пов'язаним з особою кредитора чи боржника й у зв'язку з його смертю не може бути виконане іншою особою. Перелік цих прав та обов'язків передбачено ст. 1219 ЦК України. Їх особливість полягає в тому, що за своєю природою вони не можуть бути передані іншій особі.

Важливу роль у набутті права дитини на майно відіграла приватизація державного майна.

На підставі Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» дитина до теперішнього часу використовує право на приватизацію житлових приміщень, у яких вона проживає як член сім'ї разом із батьками, усиновлювачами, опікуном чи піклувальником та іншими членами сім'ї. Унаслідок приватизації вона стає власниками такого майна, як житлові приміщення.

Постановою Верховної Ради України «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13.03.1992 р. №2200-ХІІ започатковано земельні приватизаційні процеси. На цей час чинний Земельний кодекс України (ч. 3 ст. 116) продовжує передбачати серед підстав набуття громадянами України права власності на земельні ділянки окремим пунктом приватизацію земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян. За цією підставою дитина може набути право власності на земельну ділянку.

Право дитини може виникати на таке майно, як річ, створена своєю працею (наприклад, вишивка, картина, вірш, винахід та інше).

Згідно зі статтею 188 Кодексу Законів про Працю України (далі — КЗпП України) мінімальний вік прийняття на роботу дитини становить 16 років, крім випадків, коли за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть прийматися на роботу неповнолітні особи, які досягли віку 15 років. У зв'язку з цим у неї з'являється право на таке майно, як грошові кошти внаслідок отриманої заробітної плати.

Право на майно у вигляді грошових коштів виникає також шляхом реалізації права на аліменти. Проте за приписом ст. 179 СК України право власності на аліменти, отримані на дитину, є влас-

ністю того з батьків, на ім'я якого вони виплачуються. Аліменти є власністю дитини тільки в разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина. У цьому положенні позицію законодавця вважаємо не досить коректною. Оскільки відповідно до ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Це свідчить про те, що право на одержання відповідного доходу для утримання має дитина, а не один із батьків, з ким вона проживає. Тому одержання аліментів є відповідною підставою виникнення у дитини права власності на ці кошти. Таким чином, суб'єктом права власності на аліменти, що сплачуються на дитину, повинна бути сама дитина, бо саме вона має право на одержання цих коштів відповідно до закону. Отже, постає проблема в правовому регулюванні питання щодо права власності дитини на аліменти. Розв'язання цієї проблеми можливе шляхом внесення змін та доповнень до положень ст. 179 СК України, виклавши її частини 1 та 2 у такій редакції: «1. Аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. 2. Батьки, усиновлювачі, опікуни та піклувальники, на ім'я кого аліменти виплачуються, мають використовувати їх за цільовим призначенням».

Таким чином, за юридичними фактами майном дитини є: річ або сукупність речей, необхідних для її розвитку, навчання та виховання, або створені працею дитини нерухомі речі, у тому числі житлові приміщення та земельні ділянки; усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, щодо яких дитина стала спадкоємцем; грошові кошти, отримані у вигляді заробітної плати, стипендії та аліментів тощо. Отже, складовою змісту «майно» дитини є річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки.

Термін «майно» дитини у цьому розумінні є об'єкт цивільних правовідносин. З приводу нього виникають права та обов'язки дитини. Зміст цього поняття збігається зі змістом поняття «майно», передбаченого приписами ст. 190 ЦК України.

За довідковою літературою, предмет — це будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття; певна річ, що задовольняє потреби; те, на що спрямована чиясь діяльність [13, с. 920].

Предмет управління в цивільному праві виконує самостійну роль. З приводу нього цивільне законодавство не передбачає виникнення прав та обов'язків дитини щодо майна, яке є предметом управління, бо цю роль виконав об'єкт.

Предметом управління є не будь-яке майно, а майно, що має ціну. Отже, основною ознакою майна дитини як предмета управління є його цінність. Матеріальну цінність, тобто економічну форму товару, має річ як об'єкт цивільних правовідносин.

За приписами статті 179 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Річ є об'єктом цивільних правовідносин. У науковій літературі наголошується на тому, що об'єктами цивільних прав є лише речі, які мають корисні властивості, усвідомлені та освоєні людством [14, с. 187]. Згідно зі статтею 177 ЦК України речами є також гроші та цінні папери. Разом з тим висловлена точка зору про те, що визначення терміна «річ» за положеннями ст. 179 ЦК України потребує розширеного тлумачення, оскільки ст. 177 ЦК України поміж різновидів речей називає майно та майнові права, а ст. 190 ЦК України вказує, що поняттям «майно» охоплюються також майнові права та обов'язки. Але, як вважає автор цієї наукової позиції, ні майнові права, ні майнові обов'язки

не належать до предметів матеріального світу [14, с. 191].

Зі свого боку, річ розглядаємо як існуючий об'єкт, предмет матеріального світу, який має здатність задовольнити ту чи іншу потребу дитини і з приводу чого виникають цивільні правовідносини. Основною її ознакою є наявність вартості (ціни), яка надалі переходить на майно як предмет управління.

Майнові права в науковій літературі розглядаються як цивільні права, що виникають стосовно майна. Вони мають економічний зміст, споживчу цінність і можуть бути виражені в грошовій формі [14, с. 189]. Проте вважаємо, що майнові права як предмет управління повинні розглядатися умовно. У реальній дійсності предметом управління є не право у власному розумінні, а документи, що засвідчують його існування та дають право дитині на одержання майна. Наприклад, право дитини на майно засвідчується свідоцтвом про спадщину чи письмовим цивільно-правовим договором тощо. Отже, документи, що засвідчують право дитини на майно, є об'єктивно вираженою формою майнових прав. Основною їх ознакою є те, що вони конкретизують суб'єкта права, тобто вказують на дитину та її право щодо відповідного майна. Тому, якщо ми розглядаємо майнові права, то їх розуміємо як права суб'єкта щодо певного майна. Утім, майнові права не можуть визнаватися предметом управління, як і майнові обов'язки. Отже, предметом управління є тільки річ, з якою пов'язані відповідні майнові права та майнові обов'язки.

Тому термін «майно дитини» як предмет управління не може ототожнюватись з терміном «майно» як об'єктом цивільних правовідносин, бо кожен з них виконує самостійну роль у цивільному праві. Це терміни різні в правовому розумінні.

Доведені відмінності в розумінні поняття «майно» як предмета управління та «майно» як об'єкта цивільних правовідносин дає змогу зробити висновок, що «майном дитини» як предметом управління є речі (рухомі й нерухомі), у тому числі грошові кошти та цінні папери, які мають певну вартість та є власністю дитини. Винятком є житло, щодо якого дитина є власником або володіє та користується на підставі цивільно-правового договору (наприклад, договору житлового найму тощо). Житло є особливим «майном дитини», яке визначається правовим режимом нерухомих речей.

Право дитини на майно є предметом особливого захисту [2, с. 187]. Майно забезпечує життєздатність людини протягом усього її життя. Більше того, категорія власності посідає особливе місце в суспільній свідомості й загалом у суспільному житті [15, с. 38].

Батьки не мають прав на майно дитини, а дитина не має прав на майно батьків за життя. Чинне законодавство ґрунтується з цього питання на принципі роздільності майна батьків та дітей. Тому в межах цього дослідження заслуговує на увагу питання щодо доцільності введення обліку майна дитини за такими підставами.

Згідно з частиною 8 статті 177 СК України «...після припинення управління батьки зобов'язані повернути майно, яким вони управляли, а також доходи від нього...». Що є доказом належного виконання цього припису? Чи все майно, яке перебувало в управлінні, повертається дитині? Такі дані відсутні.

Більше того, право щодо такого майна дитини, як будинок, квартира, земельна ділянка, машина, засвідчується документами. Проте на такі речі, як комп'ютерна та побутова техніка, музичні інструменти, коштовності тощо, документи відсутні, за винятком свідоцтва про спад-

щину, чи документів про перехід права на таке майно при даруванні, купівлі-продажу та інші, де може бути наданий перелік відповідного майна і визначений суб'єкт права на це майно. Отже, не завжди право на майно може бути підтвержене документами та з'ясоване щодо його наявності.

Окрім цього, протягом дитячого віку батьками, опікуном чи піклувальником у процесі управління вчиняються різні юридичні дії щодо майна дитини, у тому числі купівлі-продажу, міни, оренди та інші. Як унаслідок таких юридичних дій змінювався склад майна дитини, вивчити неможливо. У зв'язку з цим так само зробити висновок щодо належного виконання обов'язків з управління майном дитини та відсутності правових наслідків, передбачених ч. 9 ст. 177 СК України.

Історія правового регулювання такого питання мала місце за Кодексом законів про родину, опіку, шлюб і про акти громадського стану УРСР від 31.05.1926 р. [16]. Так, арт. 29 цього Кодексу передбачав «...реєстрацію наявного майна у дитини в органах опіки, сільських або селищних радах...» За цим приписом обов'язок щодо реєстрації майна дитини було встановлено для батьків, опікуна та піклувальника [16, с. 25].

За довідковою літературою облік є засвідчення, установлення наявності з'ясування кількості чого-небудь [13, с. 641].

Метою обліку майна дитини є накопичення інформації про майно протягом періоду дитинства (з дня народження та до досягнення 18 років) та доведення її до дитини після досягнення вісімнадцяти років.

Як бачимо, доцільно повноваження з обліку майна дитини покласти на службу в справах дітей.

Такий облік повинен передбачати таку інформацію: назву майна; його індивідуально визначені ознаки; ціну (вартість)

на момент виникнення права на майно; дані про документи, якими засвідчується право (правоустановчі документи); місцезнаходження майна; прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює управління майном, та її місце реєстрації; розмір щомісячної (щорічної) суми, необхідної для сплати на утримання майна; інформація про підстави та суми приросту майна; інформація про витрати, спрямовані на розвиток, освіту та виховання дитини, якщо вони здійснювались за рахунок майна дитини; інші відомості, які можуть мати значення надалі для дитини; відомості про відчуження майна з посиланням на документи, що засвідчують відповідні правочини.

З метою належного ведення обліку майна дитини є доцільним покладання на нотаріальні органи та інші посадові особи, які засвідчують правочини, обов'язку про надання інформації про майно дитини до служб з прав дитини органів опіки та піклування.

Інформації обліку майна дитини має бути на законодавчому рівні надано статус конфіденційної. Проте повинно бути передбачено законом право на її отримання для судових органів (у зв'язку з необхідністю розгляду справи), правоохоронних органів (у зв'язку із здійсненням ними досудового розслідування злочинів та кримінальних проступків) та інших органів, якщо вона необхідна їм для виконання повноважень, а також батьків, усиновлювачів, опікуна та піклувальника і самої дитини. Більше того, служба з прав дитини органу опіки та піклування має бути зобов'язана надавати інформацію про майно дитини на підставі письмових запитів чи заяви з указівкою необхідності її отримання.

Отже, облік майна дитини має бути спрямованим на збереження та ефективного використання майна дитини протягом періоду дитинства.

Список використаної літератури

1. Жилинкова І. В. Правовой режим имущества членов семьи / И. В. Жилинкова. – Х. : Ксилон, 2000. – 398 с.
2. Дякович М. Захист прав дитини у правовідносинах спадкування / М. Дякович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XV регіональної науково-практичної конференції. 4-5 лютого 2009 р. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – 412 с.
3. Ромовская З. В. Права и обязанности родителей и детей / З. В. Ромовская. – Львов : Вища школа, 1975. – 147 с.
4. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавель Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.
5. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua>
6. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>
7. Цивільний кодекс України : наук.- практич. коментар : у 2-х ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 1. – 692 с.
8. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. №475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
9. Загальна декларація прав людини в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
10. Яковлев А. А. Особливості публічно-правового закріплення права на вільне оволодіння власністю у Протоколі 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / А. А. Яковлев // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – №6(35). – С. 110-113.
11. Акифі Берат Ариф. Концепція «майна» в міжнародному праві та застосування принципу автономності поняття / Акифі Берат Ариф // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 3(26). – С. 214-217.
12. Карс-Фрікс М. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого Протоколу до Європейської конвенції з прав людини // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика, застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковського. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 689 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
14. Цивільний кодекс України : наук.-практич. коментар. 3-тє вид, перероб. і допов. / За заг. ред. Є. О. Харитонова. – Х. : ТОВ «Одісей», 2007. – 1200 с.
15. Кузнецова Н. С. Власність як основа громадянського суспільства і демократичної держави / Н. С. Кузнецова // Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах. – 2012. – №1(23). – С. 38-46.
16. Кодекс законів про родину, опіку та подружжя : наук.-практич. коментар / За ред. Ю. П. Мазуренка // Х. : Юрид. вид. НКЮ УРСР, 1962. – 162 с.